

Az igehirdetés

Mit tartok fontosnak a saját egyházam részéről az igehirdetés szolgálatáról?

Református megközelítés. Írta: Dr. Czeglédi Péter Pál

A református istentisztelet egyik legszembeötlőbb sajátossága az igehirdetés. Az istentisztelet menetében az igehirdetés különös hangsúlyt kap, hiszen az istentisztelet részei között ez a leghosszabb. A liturgia többi eleme, az énekek, az imádságok is a prédikációra készítene fel, vezetnek be, illetve az igehirdetés üzenetét mélyítik el. Az igehirdetés különös kapcsolatot ápol az úrvacsorával és a keresetséggel, amelyek az igehirdetés mellett az evangélium legfontosabb közlői és megerősítői.

Az alábbiakban szeretném bemutatni egyrészt azt, hogy hitvallásaink mit tanítanak az igehirdetésről, másrészt pedig azt, hogy ez milyen módon járul hozzá jelenlegi igehirdetési gyakorlatunkhoz.

A Heidelbergi KÁTÉ 65. kérdése azzal foglalkozik, hogy a hit hogyan születik meg az ember szívében. A hitvallás úgy fogalmaz, hogy a hit első sorban a Szentlélek ajándéka, amit a Szentlélek a szent evangélium hirdetésével ébreszt fel a szívünkben. Fontos tisztázzuk, hogy a református igehirdetés első sorban tehát evangélium hirdetés, így több mint tanítás, vagy éppen erkölcsi iránymutatás. A szentírási szakaszokat úgy magyarázzuk és értelmezzük, hogy azok Krisztust úgy mutassák be, mint az örök életünk egyetlen lehetőségét és reményét. Ez azért fontos számunkra, mert a Jézus Krisztusban való hit az üdvösségünk egyedüli alapja, amelyről a Szentlélek győz meg bennünket az Isten írott igéjének (Biblia) és a hirdetett igének (igehirdetés) eszközeivel. Az úrvacsora és keresetség által pedig ezt meg is erősíti. A Heidelbergi KÁTÉ 67. kérdése úgy beszél az ígéről, mint ami segít a hitünket, figyelmünket, Jézus Krisztus áldozatára irányítani. Az igehirdetést hasonlíthatjuk egy nagyítóhoz, amely a napfényt fókuszálva lángra lobbant dolgokat, az igehirdetés az evangéliumra fókuszálja a szívünket, hogy lángra lobbantsa azt.

A másik fontos hitvallási iratunk, a II. Helvét Hitvallás már a legelső részében beszél az igehirdetésről. Egy olyan kijelentést tesz, amely alapján határozza meg a református gondolkodást.

A II. Helvét Hitvallás nem kevesebbet állít, mint: *Isten igéjének hirdetése: Isten igéje*. Ez a megdöbbentő állítás azt mondja, hogy az igehirdetés nem csupán a Biblia lábjegyzete. A Szentlélek munkája által, az igehirdetésen keresztül, Isten pontosan úgy szól, mint a Szentírás lapjain keresztül. Ehhez természetesen arra van szükség, hogy az igehirdetés összhangban legyen a Biblia tanításával. A lelkész felelőssége itt az igehirdetésének folyamatos Szentíráshoz való hangolása. Az igehallgatónak pedig ott a felelőssége, hogy az Isten igéjéhez hűséges igehirdetést az igehirdető személyétől függetlenül hallgassa.

A lelképásztorok munkájuk során kiemelten foglalkoznak az igehirdetések előkészítésével, a református gyülekezetek számára pedig az igehirdetés teológiai mélysége és minősége továbbra is a legfontosabb érték. Fontos megjegyezni, hogy a református egyházban az igaz egyház egyik ismertető jele „az Ige tiszta hirdetése.” Tehát csak az az egyház tekinthető igaznak, ahol Jézus Krisztus evangéliumát hirdetik a prédikációk során.

A II. Helvét Hitvallás azonban világosan megmutatja az igehirdetés korlátait is. Az igehirdetés nem mechanikus vagy automatikus módon közvetíti Isten jelenlétét, hanem sokkal inkább eszköz Isten kezében. Ezért a hitvallás azt tanítja, hogy Isten nincsen az igehirdetéshez kötve, hanem fordítva, az igehirdetés van Istenhez kötve. Isten szabad arra, hogy hitet ébresszen az önálló Biblia olvasás során, vagy egy csodálatos zenemű segítségével, vagy egy baráti beszélgetés által. Ugyanakkor a Szentírásból világos, hogy az igehirdetés és prédikálás különös fontosságú Isten számára.

Az igehirdetést a feltámadott Jézus parancsolja meg a tanítványainak, tehát az igehirdetés nem opcióként jelenik meg a református gondolkodásban, hanem mint szent kötelességünk és boldog kiváltságunk.

Evangélikus megközelítés. Írta: László Virgil

Az Ágostai Hitvallás V. cikkelye szerint „az ige és a szentségek mint eszközök által kapjuk a Szentlelket, aki hitet támaszt - ahol és amikor Istennek tetszik – azokban, akik hallják az evangéliumot.” A VII. cikkely szerint: „az egyház pedig a szentek gyülekezete, amelyben az evangéliumot tisztán tanítják, és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki.” Mindezek alapján liturgikai szempontból az evangélikus istentisztelet egy kétfókuszú ellipszis geometriai képével írható le, amelynek egyik fókuszpontja az igehirdetés, a másik pedig az eukharisztia.

Luther Márton hangsúlyozta, hogy az igehirdetés az *viva vox evangelii*, azaz az evangélium élő hangja, ami arra utal, hogy a Szentírás szövege a prédikáció révén élő, hallható, cselekvő igévé válik. Ezt a hatását kettős módon éri el, amit Luther törvénynek és evangéliumnak nevez. A törvény és evangélium kettőse nem arra vonatkozik, hogy egy adott bibliai szakasz mit tartalmaz, mit jelent, hol helyezkedik el a Szentíráson belül, hanem hogy az hogyan hat az olvasójára, hiszen Luther eredeti megkülönböztetése egyértelműen az igehirdetés kontextusához kötődik. A törvény vádolja és megrettent a lelkiismeretet, az evangélium pedig a megbocsátás, elfogadás és remény üzenetét hozza. A törvény letöri az ember saját igazságába vetett előfeltevését, az evangélium pedig kinyilvánítja Krisztus valódi igazságát, amelybe Isten beleöltözteti a bűnöst. A törvény összetör, az evangélium helyreállít, a törvény megsebez, az evangélium gyógyít. Ezek tehát az ige működési módjai, nem pedig tartalmi felosztása.

Az evangélikus igehirdetés homiletikai szempontból három sajátossággal jellemezhető: textusközpontú, Krisztusközpontú és *de tempore* jellegű. A textusközpontúság arra vonatkozik, hogy az evangélikus igehirdetés mindig a szentírási alapigéről szól, annak üzenetét bontja ki. A Krisztusközpontúság arra utal, hogy az evangélikus igehirdetés mindig Krisztus hirdetése az apostoli hagyománynak, valamint a lutheri „*was Chrsitum treybet*” elvének megfelelően. A *de tempore* jelleg azt jelenti, hogy az egyházi esztendő ünnepeihez igazodó igehirdetési perikóparend alapján történik a prédikáció, azaz az igehirdetés üzenete igazodik a megszentelt idő ritmusához is.

Pünkösdi megközelítés. Írta: Benedek Zsolt

Az igehirdetés szolgálata napjainkban komoly kihívások elé állítja az Igét hirdető személyét, tekintve, hogy a jelenkor generációi eltérő módon viszonyulnak a „monológokhoz”. Az idősebb korosztály tudatosan odaszánja idejét és figyelmét arra, ami egy szakrális összejöveten történik. Tudják, hogy a vasárnapi istentisztelet szerves részét képezi többek között az igehirdetés szolgálata. A fiatalabbaknak komoly erőfeszítésbe kerülhet a viszonylagosan kötött rendszerű istentiszteleten belüli non-interaktív beszéd meghallgatása. A Magyar Pünkösdi Egyház mind a teológiai képzés, mind pedig a lelkipásztori szemináriumok, továbbképzések során arra ösztönzi az igehirdetőket, hogy a *homiletika* eredeti jelentését megőrizve, egyfajta párbeszédet alakítsanak ki a hallgatók gondolataival, így is biztosítva az igehirdetés interaktivitását.

Az Ige hirdetése számunkra nem csupán beszéd a Szentírás sorairól, hanem valóban törekszünk arra, hogy az Igét, azaz Jézus Krisztust hirdessük hallgatóink számára. Bibliai meggyőződésünk szerint a hit hallásból van, a hallás pedig Krisztus beszéde által (*Róma 10,17*), ezért fontosnak tartjuk a Krisztus-centrikus igehirdetést, amely magába foglalja mind Jézus személyét, mind pedig tanítását, üzenetét. Az igehirdetésnek célja van, mégpedig nem kevesebb, mint változásra, fejlődésre, előrehaladásra ösztönözni a hallgatókat, miközben megerősítjük közös hitünk szilárd alapjait. Céltévesztés lenne egy állandó elégedetlenség-érzet kialakítása. Sokkal fontosabb, hogy az igehirdetést hallgatók megértsék, mindig van lehetőség tovább fejlődni.

Az igehirdetés gyakorlati kivitelezése a pünkösdieknél gyülekezetenként eltér, nagyban függ az igehirdető személyétől. Amit azonban fontosnak tartunk, hogy az igehirdető mindig vegye figyelembe a hallgatóság összetételét, valamint az igehirdetés alkalmosságát. A pünkösdi egyház igehirdetői önmaguk készülnek fel az Ige hirdetésére. A felkészülés és az Ige hirdetése során igyekszünk szem előtt tartani a jelenlévő generációk sajátosságait, így más stílusban, más szavakat használva szólaltatjuk meg az igei üzenetet amikor idősebbekhez szólunk és amikor fiatalokhoz beszélünk. Az igehirdetés hangvétele alkalmazkodik a különleges eseményekhez is, legyen szó gyermekistentiszteletről, menyegzőről vagy akár temetésről.

A különböző események és a hallgatók összetétele alapvetően befolyásolja az igehirdetés hosszúságát is. Vannak ún. tanítói alkalmak, pl. Bibliaóra vagy más képzés jellegű előadások, amelyek során elmélyült alaposággal szükséges az adott téma vagy az adott bibliai üzenet kifejtése. Természetesen ez esetben is kíváncsi vagyok, hogy a tanítás ne legyen szükségtelenül terjengős. A különböző ünnepélyes események során elhangzó igehirdetés lehetőség szerint legyen lényegre törő, érdeklődést felkeltő, figyelmet ébren tartó, az üzenet tovább gondolását elősegítő beszéd.

Az igehirdetés tudományának, kivitelezésének elméletével és gyakorlatával vaskos szakirodalom foglalkozik, ezért meg sem kíséreltem mindezeket összefoglalni. Szeretném azonban arra ösztönözni kedves Olvasóimat, hogy hallgassanak figyelmesen keresztény igehirdetéseket, mert a már jól ismert, számtalanszor hallott üzeneten túl mindegyikben ott rejlik az a szó, az a mondat, amit Istenünk éppen nekünk címez. Imádságom, hogy mindig célba találjon.

Methodista megközelítés. Írta: Kovács Zoltán Mihály

A methodista mozgalom vezetője, John Wesley igehirdetésének középpontjában a Szentírás állt. Nem lelki felsőbbrendűséggel vagy egyházi tekintélyre támaszkodva prédikált, hanem úgy, mint aki maga is az Ige tanítványa. A Biblia tanulmányozása számára először személyes lelki épülést jelentett, és az ebből nyert felismeréseket osztotta meg másokkal. Ahogyan fogalmazott: „*Amit így megtanulok, továbbadom.*” Ez a hozzáállás különösen közel hozta őt az egyszerű emberekhez, akik Isten szavára, reménységre és útmutatásra vágytak egy sokszor az egyháztól elidegenedett idegen világban. „*Az egyszerű igazságot fogalmazom meg az egyszerű embereknek.*” - írja Wesley. Prédikációs stílusa gyakran ellenállást váltott ki az Anglikán Egyház vezetői körében, de a hétköznapi emberek között rendkívül hatékonynak bizonyult.

Wesley a teljes Szentírást Isten Igéjének tekintette, amely az elveszett ember számára az üdvösség útját mutatja meg. Különösen hangsúlyozta a hit általi üdvösség tanítását, amelyet a Biblia legfontosabb üzenetének tartott. Prédikációiban nem csupán vigasztalást akart nyújtani, hanem a teljes bibliai igazságot hirdette: egyszerre beszélt törvényről és evangéliumról. Számára a törvény nem állt szemben az evangéliummal, hanem előkészítette annak megértését. Wesley úgy látta, hogy a Biblia Isten Jézus Krisztusban megmutatkozó megváltó kegyelméről tanúskodik, ezért gazdagon merített belőle igehirdetéseiben, és azok tekintélyét Krisztus üzenetének és az emberi üdvösségnek szolgálatába állította.

Methodista igehirdetőként felelőségünknek tartjuk, hogy hűségesen és tisztán hirdessük Isten Igéjét, mert ez biztosíthatja az egyház lelki megújulását és jövőjét.

A methodista istentiszteleteken **a lelkészek, a diakónusok**, és - a Wesley-féle örökséget komolyan véve - olyan **laikus igehirdetők** is prédikálhatnak, akik hitvalló tagjai egy gyülekezetnek és ún. igehirdetői engedéllyel rendelkeznek. Az igehirdetések stílusa, hossza nagy mértékben a lelkész vagy az igehirdető személyiségétől és az adott gyülekezet hagyományaitól és gyakorlatától függ. A prédikáció az **istentisztelet középpontjában** áll, az igehirdetési alapigét vagy az óegyházi perikóparend, vagy a lelkész és gyülekezet által meghatározott téma vagy bibliai sorozat határozza meg. Az igei üzenet mellett több közösségben lehetőség van **nyilvános bizonyosságtételre**, amelynek során az istentiszteleten résztvevő tagok is megoszthatják életük egy-egy ige- vagy istenélményét. Az igehirdetés vagy tanítás különleges alkalmai a bibliaórák és a különböző kiscsoportok során alkalmazott bibliatanulmányozós alkalmak is. Szívesen olvassuk John Wesley alapvető prédikációit (**Standard Sermons**), amely 53. igehirdetést tartalmaz az üdvösséggel kapcsolatos legfontosabb témakörökben. De egyházunk adja ki a **Csendes Percek** című áhítatos füzetet is, amelyben egy-egy napi ige mellett, egy-egy keresztyén ember személyes bizonyosságtétele és hívő gondolatai olvashatók. Isten Igéjének olvasása, magyarázata és hallgatása, történjen akár személyesen, akár közösségileg a methodisták értelmezésében ún. **kegyelmi eszköz**, csatorna, amelyen keresztül Isten szól hozzánk.

Hisszük, hogy *“a teljes Írás Istentől ihletett, és hasznos a tanításra, a feddésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre, hogy az Isten embere tökéletes és minden jó cselekedetre felkészített legyen.”* (2Tim 3,16-17)

Ortodox megközelítés. Írta: Magyar Marius

Az ortodox gyakorlatban a prédikációt (vagy homíliát) nem moralizáló szólamként, vagy akadémiai előadásként értelmezzük, hanem mint lényeges liturgikus cselekményt. A prédikáció az a liturgikus momentum, amelyben az isteni kinyilatkoztatás egy szentírási része értelmezve és aktualizálva a hallgatóság számára kihirdetésre kerül. A prédikáció összekapcsolja a szent szöveget a hívek mindennapi életével, a „betűt” átalakítva „lélekkel teli életté”.

Bibliai és patrisztikai alapok

A prédikáció alap gondolata Jézus Krisztusnak az apostoloknak adott küldetésben rejlik:

„*Menjetez tehát, tegyétek tanítványommá mind a népeket!*” (Mt 28, 19).

A krisztusi modell: Jézus maga volt a tanító, a ”Mester”, míg a hegyi beszéd az igehirdetés legfőbb modellje.

Az egyházatyák kora: A legnevesebb egyházatyák (Aranyszájú Szent János, Nagy Szent Vazul és Teológus Szent Gergely) a homiletikát a lélek művészete rangjára emelték. Számukra a prédikáció a második táplálék, az Ige táplálék, amely a híveket felkészíti az Eucharisztia szent táplálékára.

Az igehirdetés helye a liturgiában

Az ortodox hagyományban a prédikáció közvetlenül az evangéliumi olvasmányt követi, vagy közvetlenül a hívek áldozása előtt van, nem véletlenül:

Az Örömhír aktualizálása: Miután a hívek meghallgatták a Szentírás tanítását, a lelkésznek kötelessége azt értelmezni.

Az isteni ige és az eucharisztia egysége: Az isteni tanításnak a prédikáció általi helyes megértése elengedhetetlen előfeltétele a szent áldozatból való részesülésnek.

A prédikáció tanítói, didaktikai jelentősége

Az egyház feladata a hívek formálása. Az igehirdetés magyarázza a hit dogmáit, az üdvtörténet lényegét és az Szentírás rejtett tanítását. Ugyanakkor megóvjaa a hívek közösségét a tévtanításoktól és az eretnekségektől. Az igehirdető az Egyház nevében szól, ő hirdeti Isten Országának jelenlétét közöttünk. A prédikáció révén a hívek részesülnek a hit misztériumából, a racionális megértésből elindulnak a lelki átélés felé.

Pasztorális jelentősége

Az igehirdetésnek legyen gyógyító ereje: a szomorkodóknak és félelemben élőknek nyújtson vigasztalást, az eltévedetteknek útmutatást és elhívást a bűnbánatra. Legyen az erkölcsi útmutatás eszköze, segítse a hívőket az evangéliumi elvek alkalmazásában családjukban, munkájukban és a társadalomban. Az igehirdetés középpontjában Jézus Krisztus álljon és ne az igehirdető. Alapja a Szentírás és az egyházatyák értelmezései legyenek. Keresse és adja meg a válaszokat a jelen emberének kérdéseire. Vezesse a lelket Isten dicsőítése felé, ne legyen csak teológiai ismeretek halmaza!

A jelen kihívásai

A szekularizáció és az információs forradalom korában, amikor az emberek koncentrációs készsége könnyebben lankad, szükség van a tömör, de tartalmas üzenetekre. A problémák toleráns megközelítése mellett elengedhetetlen az igazság kimondása az evangélium szellemében. A szószékről hirdetett ige vegye fel a versenyt a modern információs csatornákkal, ajánljon valamit, amire a technológia nem képes: a kegyelem jelenlétét és a valós közösséget.

A prédikáció a keresztény misszió lelke. Az élet valós értelmét kereső világban a szószékről elhangzó beszéd képes átalakítani az életünket, jellemet formálni és a hit lángját ébren tartani. A prédikáció a liturgiának nem egy csatolmánya, hanem a keresztény tanítás lélegzetvétele, amely a híveit felkészíti az Istennel való találkozásra az örökkévalóságban.

Katolikus megközelítés. Írta: Kránitz Mihály

Az egyház alapműködése az igehirdetés. A feltámadt Jézus ezzel bízta meg apostolait mennybemenetele előtti utolsó szavaival: „*Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek*” (Mk 16,15). Máté evangéliumában ez kiegészül a keresztségre adott utasítással és az ehhez kapcsolódó tanításra való felszólítással: „*Menjetek, tegyétek tanítványommá mind a népeket! Kereszteljétek meg őket... és tanítsátok őket*” (Mt 28,19–20). Lukács evangéliumának a végén halljuk, hogy Krisztus nevében „*megtérést és bűnbocsánatot kell hirdetni*” (Lk 24,47). Az *Apostolok Cselekedeteinek* első fejezetében találunk hasonlót: „*Amikor leszáll rátok a Szentlélek, erő tölt el benneteket, és tanúim lesztek*” (ApCsel 1,8). Az ősegyház örizte meg Péter szavát, aki – amikor Jánossal együtt a főtanács elé vitték – így szólt: „*Mi nem hallgathatunk arról, amit láttunk és hallottunk*” (ApCsel 4,20). Időrendben a jánosi korpusz zárja le a Jézusról szóló beszámolókat. A szeretett tanítvány első levelében így fogalmaz: „*Az élet igéjét hirdetjük nektek*” (1Jn 1,1).

Az egyháznak, és benne minden tagjának a küldetése, hogy nyilvánosan vallja meg hitét, és tegyen tanúságot Jézus Krisztusról. Az egyház jelzői között találjuk a *katolikus* (*kat-holosz*) jelzöt, mely így legbensőbb igényéből és alapítója parancsát követve hirdeti az evangéliumot (vö. Verbényi István: *Liturgikus lexikon*, SZIT–Kairosz, Budapest 2001).

Az egyház kétezer éve szünet nélkül hirdeti az igazság igéjét, hogy „*az Úr tanítása terjedjen és dicsőségre jusson, és Isten országát mindenütt hirdessék a földön és megvalósítsák azt*” (II. Vatikáni Zsinat: *Ad gentes*, 1.). A Szentírásból is tudjuk, illetve majd az úgynevezett apostoli atyák írásaiból (pl. Jusztinosz, Antiochiai Ignatiosz, Diognétosz-levél), hogy az igehirdetés első formája a **missziós igehirdetés** volt a pogányoknak és a nem hívőknek.

Az igehirdetés második formája a **homília**, amelynek kifejezetten liturgikus és egyházi jellege van. Az eredeti görög szó beszédet jelent, elsősorban a Szentíráshoz kapcsolódó, azt tárgyaló tanítást. Ennek formáját a keleti és nyugati egyházatyák honosították meg. A homília egy olyan tanítás, amely a liturgikus év során kifejti a hit misztériumait és a keresztény élet alapelveit. Ez a beszéd szorosan összefügg egy adott napra rendelt szentírási résszel. Általában az eucharisztikus ünneplésben tartanak homíliát, melyben az ige asztala szorosan kapcsolódik az eucharisztia asztalához, s így egyetlen kultikus cselekményt alkotnak. A homília nem lehet elszigetelt az ünneplés egészétől. Így a II. Vatikáni Zsinatot követően elterjedt az igehirdetés ezen formája. Az igehirdetés alapjai összehasonlítva a múlt egyházi gyakorlatával a bibliai olvasmányok lettek. A vasárnapi szentírási szövegeket három évre osztották be, a hétköznapi istentiszteleteken előforduló bibliai részeket pedig két évre. Így voltaképpen három év alatt a teljes Szentírást ajánlja olvasásra és elmélkedésre az egyház.

Az igehirdetés harmadik formája katolikus szóhasználattal a **szentbeszéd**. A latin *praedicatio* dicsőítő beszédet jelent, mely egyes hit- és erkölcstanai témák szónoki kifejtése. Sokszor független a liturgiától, sőt akár a misétől is. A II. Vatikáni Zsinatig gyakori volt a mise előtti elmondása. Ennek témája vonatkozhatott egy példaértékű személy, például egy szent bemutatására vagy valamilyen erkölcsi buzdítást nyújtó, tanító jellegű beszédre, melyet konferenciabeszédnek is neveztek. Budapesten ennek kiemelt helyszíne volt az Egyetemi templom. Az úgynevezett tematikus szentbeszéd egy-egy ünnep előtt felkészítő jellegű volt. Latin elnevezése (*triduum*) ma is megmaradt.

Végül az igehirdetés egyik kiemelt formája a misztagogikus beszéd, amely egy-egy szentség felvétele előtt segíti a misztériumokba való bevezetést. Ez lehet teológiai vagy spirituális jellegű, mely Isten és Jézus Krisztus megtapasztalásához vezet a szent misztériumokba való bevezetéssel. Célja (például keresztség esetében), hogy a katekumént (hittanuló) a szimbólumokból elvezesse a Szentírás és a liturgia mélyebb értelméhez. Erre az ősegyház életéből nagyon sok példa van. Számos ilyen beszéd maradt fenn a Kr. u. IV–V. századból.

Katolikus felfogás szerint az evangélium hirdetésének feladatát elsődlegesen az apostolok és az apostolutódok (pápák, püspökök) kapták. A részegyházban vagyis az egyházmegye vagy egyházkerület

területén működő papok és diakónusok a püspök felügyeletével végzik az igehirdetés szolgálatát. A plébániák (parókiák) vezetőinek, a plébánosoknak a kötelessége, hogy Isten dicsőségére és az emberek üdvösségére a hívő állapotának megfelelő módon hirdessék az igét.

Napjainkban az igehirdetés egyfajta kommunikációs forma is lett a hit eljuttatásában a hívek felé. A homiletika tárgy segíti ehhez főként a papnövendékeket, hogy fogadják el a küldő (a prédikátor), az üzenet (a tartalom) és a befogadó alany (az ige címzettje) összefüggéseit. Mindezek mellett azonban a legfontosabb szempont a személyes tanúságtétel Isten élő és örök szaváról. (Vö. *A liturgiatudomány kézikönyve*, szerkesztette Pákozdi István–Somorjai Ádám, 2020.)